

"ANTEEKS, SAINKO KYNÄNNE HETKEKSI" Suomen kielen oppijan pragmaattisia ongelmia

Pirkko Muikku-Werner
Joensuun yliopisto

"Excuse me, did I get your pen for a moment!":
pragmatic problems for the learner of Finnish

The number of foreigners in our country has increased surprisingly. Since they are also going to stay here, they will need information about how to make interaction easier, e.g., by applying the politeness maxim. Acquaintance with morphology and syntax alone will not be enough.

Interlanguage pragmatics examines the learner's knowledge about language use, e.g., ways to utter impositives in the target language. Because research on Finnish strategies to avoid face threatening is sparse, the present study compares the strategies of Finns and learners of the Finnish language in situations where someone has to be addressed with a question or a request. This paper gives answers to the following questions: do the strategic choices differ, does the degree of imposition influence the verbalisation and do the speakers treat themselves and others identically. The research data consists of dialogues written by Finns and students of Finnish.

The results indicate that the choices of basic strategies are very similar: in almost 90% of the cases a request is brought forward with the help of questions. An increased degree of imposition has the same consequences in both subject groups: the number of preparational moves and justifications also increases. The difference between native and non-native speakers is mainly quantitative, in that non-natives use more words in their speech acts than natives do. The Finnish manner of avoiding explicit reference to themselves or to the hearer by, e.g., wrong addressing does not exist among foreigners.

The observed differences are partly due to different norms, partly to the interlanguage stage during which the situation-specific distribution of procedures and means of realisation has not yet been internalized. Another partial reason is the foreigners' "over-correctness", aiming at maximum consensus.

In order to make the flow of communication between natives and non-natives as smooth as possible, a vast amount of additional information about Finnish and non-native variation and its background factors still has to be collected.

1. Välikielen pragmaatiikka¹

Maailempolitiikan nopeat käänneet eivät jätä syrjäistä maata koskemattomaksi. Satunnaisten ulkomaalaisten lisäksi meillä on yllättäen

¹ Termillä välikielen pragmaatiikka (interlanguage pragmatics) tarkoitetaan tässä artikkelissa Blum-Kulkan, Housen ja Kasperin tavoin (1989:9) sellaista välikielen tutkimusta, joka kohdistuu oppijan tietoihin kielenkäytöstä ja diskurssin luonteesta. Ei-syntyperäisen puhujan tapoja realisoida puheakteja kohdekielellä on tutkittu aikaisempaa vilkkaammin 1980-luvulla, mutta sekä teoreettista että empiiristä tietoa tarvitaan vielä paljon ennen kuin tiedetään riittävästi niistä strategioista, joita hyödyntäen oppija pyrkii saavuttamaan tavoitteitaan vierasta kieltä puhuessaan.

sadoittain pakolaisia, paluumuuttajia jne., joiden määrän oletetaan lähitulevaisuudessa vielä moninkertaistuvan. Heidän kaikkien olisi, tullakseen toimeen suomalaisessa yhteisössä, osattava kieltämme. Suomea vieraana kielenä on opetettava paljon, nopeasti ja hyvin eritasoisille oppijaryhmille.

Lisääntyneet kansainväliset kontaktit ovat osoittaneet, etteivät kotimaassa hyviksi havaitut kielellisen käyttäytymisen tavat välttämättä toimi ulkomailla. Tämä tosio tuntuu unohtuvan silloin, kun ulkomaalainen tulee Suomeen - jäädäkseen. Kasvokkaintilanteissa onkin kyky ehkäistä potentiaalisia ristiriitoja ja tasoittaa syntyviä vastakohta-asetelmiä ensiarvoisen tärkeä. Vuorovaikutuksen vaikeutuessa kielenoppijalle on apua esim. kohteliaisuusperiaatteen toteutumien tuntemisesta. Kyse ei ole pelkästään tutustumisesta muutamaaan fraasiin vaan nimenomaan periaatteiden tilannekohtaisesta soveltamisesta. Ennen kuin voidaan puhua opetuksesta ja sen mahdollisista ongelmista, on kotimaiset käytännöt ensin kartoitettava. Esim. toisen määrällisen välttämisenstrategioiden tutkimus - nimenomaan suomi vieraana kielenä -näkökulmasta - on vähäistä.

Kun Oulun yliopistossa (Nyyssönen et al. 1990) on tutkittu suomalaisten opiskelijoiden kykyä lieventää kasvoja uhkaavien puheaktien vaikutusta heidän käyttäessään vierasta kieltä (englantia), on heidän ja syntyperäisten puhujien valitsemien strategioiden havaittu poikkeavan toisistaan. Suomalaisen on todettu mm. hyödyntävän niukasti positiivisen kohteliaisuuden keinoja ja käyttäytyvän eriarvoisessa valtiolanteessa hyvinkin formaalisesti. Opettamisen kannalta ei ole yhdentekevää, ovatko poikkeamat selitettävissä kahden erilaisen - suomalaisen ja englantilaisen - normin olemassaololla vai johtuvatko ne vain välikielivaiheesta, jolloin oppija ei vielä hallitse varianttien ja tilanteiden yhteenkuuluvuutta.

Välikielen pragmatiikan lähtökohtia ja tavoitteita voidaan Gabriele Kasperin (1989:42-44) tavoin luonnehtia seuraavasti: Pää tavoitteena on kartoittaa kohdekielestä puheaktien realisointia määräävät tilanteelliset ja lingvistiset tekijät: mikä on mahdollista, sopivaa ja mitä yleisesti tehdään. Alatavoitteena on oppia

- uusia puheakteja (harvinaisia mutta mahdollisia erittäin kulttuuri-spesifisissä tilanteissa, kuten seremonioiden, leikkien jne. yhteydessä),
- puheaktien uusi tilanteittainen tai lingvistinen distribuutio (milloin ja mistä kiitetään jne.),
- puheaktien toteuttamisen uudet tavat (rutiinit tervehdittäessä, erottaessa jne.) sekä
- erilaisten realisointitapojen tilanteittainen distribuutio (kasvojen suojelutarpeen kasvun merkitys jne.)

Edellisen perusteella välikielen pragmatiikkaa tutkivan tärkeimpiä tehtäviä ovatkin havaintojen kerääminen ei-syntyperäisen kielenpuhujan toteuttamista puheakteista ja niiden systematisointi sekä havaitun systemaattisen variaation taustatekijöiden ja periaatteiden selvittäminen. Vaihtelua aiheuttavat mm. kommunikaatiotilanteen muuttujat, puheaktin omat ominaisuudet sekä yhteistyöperiaatteen, kohteliaisuusperiaatteen ja maksimien noudattaminen. (Ks. myös Blum-Kulka & House & Kasper 1989:9-11, 26.)

Toisiaan muistuttavissa kulttuureissa todennäköisesti kysymys puheaktien distribuutiosta ei ole kovin ongelmallinen. Pieniä eroja toki on, joten yksittäisistä poikkeamista on huomautettava. Sen sijaan realisointitavat on yleensä opeteltava samoin kuin realisointitapojen tilannesidonaisuus. Vaikka esim. kohteliaisuus ilmiönä on universaali, sen vaikutukset kielittäin ovat mitä moninaisimmat.

2. Tutkimuksen toteutus ja tavoitteet

Koska suomalaisten puheaktien situatiivisista realisointitavoista ei ole saatavissa kovinkaan paljon tietoa, mahdollisen normin jäljittämiseksi laadittiin tehtävälomake. Kuvitteellisten tilanteiden pohjalta oli kirjoitettava

lyhyitä dialogeja tai erillisiä repliikkejä². Suomalaiset koehenkilöt edustavat kolmea eri ikäryhmää: 20 - 30-vuotiaita, 40 - 50-vuotiaita ja yli 65-vuotiaita. Kerätyn tiedon avulla pyritään kartoittamaan suomalaiset käytänteet.

Jotta saataisiin selville, kykenevätkö suomen opiskelussaan jo varsin pitkälle edenneet sopeuttamaan kielenkäyttötapaansa kohdekielen mukaiseksi, he täyttivät saman lomakkeen. Opiskelijoista suurin osa on alle 30-vuotiaita jonkin indoeurooppalaisen kielen puhujia. Useimmat heistä ovat oleskelleet Suomessa pitkäkokoajien aikoja. Kaiken kaikkiaan otos on hyvin pieni (yhteensä 40 suomalaista ja 20 ulkomaalaista, puolet miehiä ja puolet naisia), joten tutkimustulokset ovat vain suuntaa antavia.

Ensimmäisessä tehtävässä koehenkilö itse joutuu häirinnän kohteeksi; häneltä kysytään tai pyydetään jotain, ja hänen on reagoitava toisen puhutteluun. Impositio on varsin vähäistä, kovin suurista palveluksista ei ole kyse. Instruktiossa vastaajia pyydetään miettimään mahdollisimman luontevia dialogeja ja ilmoitetaan, etteivät he tunne heitä puhuttelevia henkilöitä entuudestaan.

Erilaisia pieniä pyyntöjä esittävät ihmiset, jotka edustavat stereotyyppejä; kustakin on liitetty valokuva tehtävän yhteyteen. Valittuina henkilöinä ovat

- keski-ikäinen nainen, joka haluaa etuilla pankkijonossa,
- nuori punkkarimies, joka haluaa tulta savukkeeseen,
- vanha mies, joka kyselee tietä rautatieasemalle,
- nuori "perhetyttö", joka tiedustelee puhuteltavan kotioivella ystävänsä asumista kyseisessä osoitteessa,

² Aineiston keräämistä luonnollisista puhetilanteista pidetään usein ihanneratkaisuna, koska ihmisiä ei tällöin häiritse tarkkailijan läsnäolo. Autenttisen materiaalin hankkimiseen nimenomaan suomen kieltä opiskelevien ryhmästä ei tässä yhteydessä ollut tilaisuutta. Jotta ei-syntyperäisten ja syntyperäisten välinen vertailu olisi mahdollistunut, myös "suomalainen" aineisto kerättiin samalla lomakkeella eikä aidoista keskusteluista. Kirjallisten vastausten etuna on usein sitä paitsi se, että hyvin yksilöllisten varianttien asemesta saadaan kartoitettua prototyypit, mistä on nimenomaan kulttuurienvälisen vertailun kannalta tärkeää teoreettista hyötyä (Hill et al. 1986:353).

- nuorehko, 25 - 30-vuotias, "siisti" mies, joka pyytää postissa kynää lainaksi ja
- vanha nainen, joka ei tiedä, mistä saisi ostettua lipun teatteriin, ja pyytää apua.

Toisessa tehtävässä on laadittava lyhyehköjä repliikkejä. Kahdessa tapauksessa odotuksenmukainen puheakti on anteeksipyyntö: toisessa tilanteessa yksilön vastuu on pieni, sillä kyse on vilkkaalla kadulla sattuvasta tahattomasta tönäisystä, toisessa myöhästytään tapaamisesta. Kolmannessa tapauksessa potentiaalisia eturistiriitoja aiheuttaa junan lämpötila: puhujalla on kuuma, mutta hän haluaa tiedustella kanssamatkustajiensa mielipidettä ikkunan avaamisesta. Viimeisessä kahdessa tilanteessa yritetään kuulija saada tekemään jotakin puhujalle edullista. Puhuteltua joudutaan vaivamaan, kun häntä pyydetään nostamaan matkalaukku tavarahyllylle tai kun halutaan päästä hänen autollaan kotiin.

Tehtävän toisessa osiossa on siis lähinnä reagoitava pyyntöön, toisessa on itse aneltava anteeksi tai pyydetävä jotain, lupaa tai palvelusta. Tarkoitus on selvittää muun muassa,

- mikä on suoran ja epäsuoran strategian osuus pyyntöjä kielennettäessä,
- miten imposition suuruus vaikuttaa kasvoja uhkaavan puheaktin muotoiluun,
- mihin kielen tasoihin (morfosyntaktiset, leksikaalis-semanttiset ja/vai syntaktiset merkinnät) variointi suunnataan,
- mikä on itsen ja toisen osuus erilaisissa konteksteissa,
- miten "pyytäjän" ulkoinen olemus vaikuttaa laadittuun vuoropuheluun,
- vaihteleeko "suomalainen normi" ikäryhmittäin,
- onko puhuttelusysteemi aina resiprookkinen ja
- miten suomalaisten ja suomea opiskelevien käytänteet poikkeavat toisistaan.

Tässä artikkelissa otan esille vain muutamia keskeisiä yksityiskohtia.

3. Suora ja epäsuora strategia

3.1. Kohteliaisuus ja strategiset valinnat

Kasvojen uhkaamisesta on kirjoitettu paljon ja niiden suojelemisen strategiat ovat tuttuja. Eniten keskustelua mutta myös kritiikkiä ovat aiheuttaneet oletukset (Brown & Levinson 1990:212; Leech 1983:127) epäsuoruuden ja kohteliaisuuden välisestä positiivisesta korrelaatiosta. Mm. Blum-Kulka (1987:141) on osoittanut useista kielistä, että viestin liiallinen hämäryys rasittaa kuulijaa. Puhujan intention selvittämiseksi kuulija joutuu testaamaan useita hypoteeseja, joten päättelyketju on pitkä. Myös tämäntyyppinen haittäminen on epäkohteliasta. Näin ollen puhuja joutuu ratkaisemaan, onko parempi noudattaa tavan maksiimia vai turvautua määrällin kätkentään, päätyä suoraan vai epäsuoraan strategiaan.

Blum-Kulkan mukaan (1987:134, 141-144) vaatimuksen esittämisen lajit voidaan ryhmittää seuraavasti:

1. ryhmä:

(a) funktio on syntaktisesti merkitty: "*Siivoa keittiö!*"

tai

(b) eksplisiittisesti indikoitu: "*Käsken sinua siivoamaan keittiön!*"

2. ryhmä:

funktio on varsin läpinäkyvä

(a) konventionaalisen kielennyksen vuoksi: "*Haluaisiin pyytää sinua siivoamaan keittiön.*",

(b) sosiaalisesti konventionaalisen semanttisen sisällön kautta: "*Sinun täytyy siivota keittiö!*", "*Haluan sinun siivoavan keittiön!*", "*Miksipäs et siivoaisi keittiötä!*",

(c) sekä keinojen että muodon konventionaalisuuden kautta: "*Voisitko siivota keittiön?*"

3. ryhmä:

funktiota ei ole indikoitu millään konventionaalisella verbaalisella keinolla ja se on siksi pääteltävä: "*Olet jättänyt keittiön aikamoisen sotkun!*" ja "*En löydä yhtään puhdasta haarukkaa!*"³.

Kun Blum-Kulkan koehenkilöryhmä järjesti erilaiset kielentämisen tavat suoruus - epäsuoruus-jatkumolle, pidettiin ensimmäistä ryhmää (lisättyinä toisen ryhmän b-kategoriolla) suorana strategiana, jäljelle jäänyttä toista ryhmää konventionaalisesti epäsuorana ja kolmatta ryhmää epäkonventionaalisesti epäsuorana strategiana. Näistä nimenomaan epäkonventionaalisesti epäsuoran strategian toteutumien, vihjeiden, katsottiin rasittavan tarpeettomasti kuulijoita.

3.2. Syntyperäisten ja kielenoppijoiden väliset erot strategioiden valinnassa

Kiintoisaa on selvittää, mitä strategioita suomalaiset suosivat pyytäessään ja ovatko kielenoppijoiden valinnat samankaltaisia.

Tulokset (Taulukko 1) osoittavat, että - imperatiivin ollessa periaatteessa mahdollinen - sekä suomalaiset että ulkomaalaiset käyttävät lähes 90-prosenttisesti konventionaalisesti epäsuoraa strategiaa. Kysymys toissijaisena käskynä on siis palvelusta pyydettyä lähes yksinomainen vaatimuksen realisointitapa.

³ Weizman (1989:76-81) jakaa vihjeet kahteen ryhmään. Jotkin vihjeet ovat illokuutiivisesti läpinäkymättömiä. Lausuma "*Tämä keittiö on hirveän näköinen!*" voi olla valitus, arvio tai siivouskehoitus. Propositionaalisesti läpinäkymättömissä vihjeissä sen sijaan käyttötarkoitus on jokseenkin selkeä, mutta epäselväksi jää, minkälaista toimintaa puhutellulta odotetaan. "*Täällä on kylmä!*" -lausuman kuulija ei voi olla varma siitä, halutaanko hänen tehostavan lämmitystä, hankkivan lisävaatetusta tms. Läpinäkymättömyyttä on eriasteista sen mukaan, vihjataan onko mullain tavoin esim. toivotun toiminnan agenttiin tai kohteeseen vai onko vihje täysin irrallisen tuntuinen (vrt. esimerkit 3. ryhmässä).

TAULUKKO 1. Pyyntöjen esittäminen

	yli 65 v.		keski-ikä		nuoret		yht.	ulkomaal.		yht.
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂♀	♂	♀	♂♀
imperatiivi	8			4	2		2		6	3
väitelause						2	0	2	4	3
kysymyslause	80	92	100	88	86	84	88	88	84	86
vihje	4	8		4	10	8	6		2	1
ei käskyä	4			4		6	2	2		1

Tässä yhteydessä ei valitettavasti ole mahdollisuutta puuttua lausemodusnimitysten ja pragmaattisen todellisuuden väliseen suhteeseen. Jo Lyons (1977:847) kiinnitti huomiota siihen, että modusten standardikuvauksissa käytetyt nimikkeet ovat usein harhaanjohtavia, koska ne implikoivat ahtaita modusmerkityksiä. Näin ollen ei voi olla varma, kuvaako kaksi termiä eri funktioita vai sama termi todella vain yhtä funktiota.

Kategorioinnin ongelmat ovat vaikeasti ratkaistavissa, ainakin siten, että kaikki edustumat olisivat samanarvoisia. Esim. puheakteja kuvattaessa puhutaan ensi- ja toissijaisista käskyistä. Kuitenkin jos jokin ilmiö on suurtaajuinen, sen kuvittelisi olevan luokkansa ydin. Rosch (1977:214) toteaaakin, että "kognitiivisesti ekonomisin kategorian koodi on sen keskivertojäsenen konkreettinen mielikuva". Harkitsemisen arvoinen seikka onkin, edustaako imperatiivi käskylauseen prototyyppiä muuten kuin huolellisen opetuksen vuoksi. Ovathan imperatiivin käyttöehdot varsin tunnusmerkkisiä: tilanne on kiireinen, puhujan status on korkeampi kuin

kuulijan tai kuulijalle on ehdotetusta toiminnasta oltava jotain hyötyä. Käskevän kysymyksen esiintymisrajoitukset ovat huomattavasti vähäisempiä.

Toissijaiset käskyt ovat tyypillisesti modaaliverbillä varustettuja indikaatiivi- tai konditionaalilauseita, mutta tavoitteeseen pyrkivää verbiä käytetään myös ilman apuverbiä. Replikkien edellä SS tarkoittaa Seppo Suomalaista ja UU Utta Ulkomaalaista. Tässä artikkelissa en puutu sukupuolen aiheuttamiin eroihin, joten Seppo voi olla myös Siiri ja Utta Uuno.

- (1) UU: Anteeksi nuori mies, voisitteko auttaa minua. Teatterissa tulee hyvää ohjelmaa ja mulla tekee mieli menemään teatteriin tänään mutta mistä voin saada liput.
- (2) UU: Saisinko ehkä pyydä teitä minua autamaan panna laukun hyllylle?

Suomalaiset käyttävät jonkin verran enemmän vihjeitä kuin ulkomaalaiset. Tulokseen voi vaikuttaa se, että pieni osa koehenkilöistä ei välttämättä ole informanteina täysin luotettavia:

- (3) SS: Teppo, et varmaan jaksa nostaa tätä laukkuu.
- (4) SS: Käydäänkö kokeilemassa miten Lada kulkee.

Väitelausetta epäsuorana pyyntönä suosivat ulkomaalaiset, joskin se on pienitajuinen vaihtoehto.

- (5) UU: Anteeksi, asutteko Te myös Töölössä. Olisin hyvin kiitollinen, jos saisin kyydin, ellei se Teitä häiritse.

4. Impositiivisuuden lisäyksen vaikutus

Impositiivin kasvun vaikutus on selvästi nähtävissä (Taulukko 2) nimenomaan makropuheaktin⁴ varioinnissa.

TAULUKKO 2. Impositiivisuuden kasvun vaikutus puheaktin kielentämiseen

	yli 65 v.		keski-ikä		nuoret		yht.	ulkomaal.		yht.
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂♀	♂	♀	♂♀
MATKALAUKKU										
ei pyyntöä	20						3	10		5
olkaa hyvä									20	10
anteeksi	40	60	40	40	30	50	43	40	80	60
tervehdys									10	5
pyyntö	60	100	100	80	100	80	87	90	100	95
lievittely		20					3			
perustelu	40		40			30	18	20	40	30
AUTOKYYTI										
ei pyyntöä				20			3	20		15
anteeksi	20		20			10	8	20	60	40
tervehdys		20		40	10	20	15			
puhuttelu		20					3			
esisekv. voi laule				40			7			
esisekv. [muu]					20	40	10	30	10	20
pyyntö	100	100	100	80	90	80	92	80	90	85
korvaustarjous	20						3			
perustelu	20		20		10	80	22	30	30	30

⁴ Makropuheaktilla tarkoitetaan tässä artikkelissa van Dijkin tavoin (1981:143, 201) sekvenssiä, joka saattaa muodostua useista mikrotason puheakteista. Yhden puheaktin käyttötarkoitus yleistyy koko makropuheaktin illokutiiviseksi sävyksi.

Toisessa tehtävässä on kysymys matkalaukun nostamisen auttamisesta, toisessa autokyytiin pääsemisestä. Tässä tehtävässä keksittävänä ei ollut dialogi, mikä varmastikin vaikuttaa paljon siihen, että eksplikoitu pyyntö on mukana lähes kaikissa puheenvuoroissa⁵. Näin ollen vihjeiden osuus jää niukaksi, koska niissä ilmaistut seikat sijoittuvat tässä aineistossa yleensä pyyntöjen perusteluiksi.

Itse "pyyntö" on jokseenkin samantapainen: voisitteko nostaa, pääsisinkö kyytiin. *Anteeksi*-sana liittyy olennaisesti pienempään häiriöön, koska seuraava puheakti tiedetään jo implisiiviseksi. Anteeksipyyntö ei ole niin yleistä haluttaessa kyytiä kotiin, koska varsinaista implisiivisiä edeltävät erilaiset valmistelevat puheaktit, joiden yhteydessä anteeksipyyntö ei tunnu luontevalta.

(6) UU: Anteeksi auttaisitteko minua nostamaan sen laukan tavarahyllylle? En pysty siihen yksinäni, koska laukkuni on hirveän painava.

(7) UU: Eikös sinulla ole auto, mitä kautta sinä ajat? Olisiko mahdollista että mä saisin kyyttä?

Ennen varsinaista pyyntöä yleensä viitataan yhteisen kotimatkan mahdollisuuteen, esitetään "*liikuthan autolla*" -oletus jne. Perusteluissa kerrotaan mm. pitkästä odotusajasta, koska viimeinen bussi lähti jo. Ulkomaalaiset käyttävät selkeästi enemmän kohteliaisuusmerkitsimiä ja perusteluja, myös silloin kun implisiivisuus on vähäistä:

(8) UU: Jos on mahdollista, voisitteko auttaa minua pikkusen.

(9) UU: Mull' on kipeä kädessä, voitko auttaa minua vähäsen?

(10) UU: Anteeksi onko mahdollista tulla mukaan auto, kun me asumme samassa suunnassa ja mulla ei ole oma autoa. Voisin mennä linja-autolla mutta se lähtee vasta tunnin kuluttua.

(11) UU: Anteeksi, voisinko pyytää Teiltä palvelua ja veisittekö minua autollanne, minäkin asun ihan samassa suunnassa.

⁵ Tavallisestihan haitan ollessa suuri ei tavoitetta selvätä ensimmäisessä vuorossa, vaan useimmiten siitä annetaan vain vihje (esim. kyytiin haluamisen syinä viimeisestä bussista myöhästyminen, samalla suunnalla asuminen jne.). Mikäli käyttötarkoitus jää tai jätetään tunnistamatta, tarkoitus eksplikoidaan yksiselitteisesti uudessa puheenvuorossa tai hankkeesta luovutaan kokonaan.

5. Puhetilanteeseen osallistujien vaikutus kielentämiseen

Tyypilliseksi kohteliaisuuskäyttäytymisen muodoksi on aina oletettu minä-hyötyjän taustalle jättäminen ja mikäli mahdollista, häiritävänkin persoonallisuuden epämääräistäminen. Suomalaiset välttävät sekä itsensä että puhuteltavan mainintaa enemmän kuin suomea opiskelevat. Suomessa suora kohdistaminen kierretään kolmannen persoonan ja *rouva/neiti/herra*-sanojen avulla sekä hyödyntäen geneeristä kolmatta persoonaa, indefiniittipronominia tai neljättä persoonaa, passiivia, joka jättää tekijän epämääräiseksi (Taulukko 3).

(12) SS: Voisikohan rouva auttaa?

(13) SS: Mistäs niitä piljettejä saa ostaa?

(14) SS: Olisko kynää?

TAULUKKO 3. Itse ja muut

	yli 65 v.		keski-ikä		nuoret		yht.	ulkomaal.		yht.
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂♀	♂	♀	♂♀
minä	25	40	33	28	23	26	29	33	29	31
sinä/te	35	33	40	50	43	53	42	51	58	54
joku	5	3	8	5	4	4	5			
gen. 3.p./pass.	20	18	15	10	21	11	16	6	9	7
voisiko rouva	3	3	3	3	1	5	3		2	1

Se, etteivät ulkomaalaiset hallitse kolmannen persoonan geneeristä käyttöä, on tyypillinen välikielivaiheen häiriö. Indoeurooppalaisten kielten puhujille on toki tuttua kolmannen persoonan yleistävä käyttö. Opetuksessa

kuitenkin korostetaan, että kolmannen persoonan yhteydessä on käytettävä persoonapronominia. Kielenoppija ei tohdi turvautua "epäkieliopillisiksi" epäiltyihin muotoihin, vaan suora puhuttelu on hyvin tavallista.

(15) UU: En haluaisi häiritse teitä, mutta minulla ei ole toista mahdollisuutta kuin pyytää teitä saada tulla mukaan.

(16) UU: Minulla on hirveän kiirettä. Kyllähän saan mennä Teidän edelle, eikös niin.

Taustamuuttujien vaikutusta ei kaikilta osin ole mahdollista käsitellä näin lyhyessä artikkelissa. Vahvimmin vaikuttaa yleensä henkilökuvien stereotyyppisyys. Vanhusten oletetaan puhuvan murretta, mutta dialektien tuottamiseen riittävät vain suomalaisten taidot. Jopa ulkomaalaiset pyrkivät muokkaamaan punkkarin puhetyyliin jollakin tapaa tunnusmerkkiseksi, joskin tilanne voi yhtä hyvin olla aiheuttamatta variaatiota lainkaan:

(17) SS: Missähän tiällä sijaitsoo tuo rautatieasema?

(18) UU: Heitäks röökin?

(19) UU: Hyvä herra. Saisinko pyytää teiltä tulta.

Suomalaisista vastaajista yli 65-vuotiaat suosivat yleensä kohteliaisuumerkintöjä, mutta moitteet epäkohteliaasta nuorisosta tuntuvat ainakin tämän aineiston perusteella kohtuuttomilta. Puhuttelu on korrektaa, ja puhuttelusanan valinnassa otetaan huomioon puhuteltavan ikä. Systeemi on harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta resiprookkinen. Hyvin monet nuoret ottavat toisen henkilön positiiviset kasvot huomioon ja pyrkivät etsimään ratkaisua mahdolliseen ongelmaan. Tosin ulkomaalaiset ovat tässä suhteessa suomalaisia avuliaampia:

(20) UU1: Nuori mies minä etsin teatterilippukassaa, sen pitäisi olla jossakin. Tiedätkö sinä auttaa minua?

UU2: Teatterilippukassa...? No tietääkseni täällä ei ole mitään semmoista mutta jos menette sinne musiikkikauppaan varmasti he osaavat auttaa teitä.

(21) UU1: Anteeksi, voisitteko lainata kynääänne? Mulla ei ole sitä mukanani.

UU2: Kyllä hetkinen. Aj-a! Olen unohtanut sen kotona. Mutta katsoka! Voitte ottaa sen pöydältä!

6. Tutkimuksen tarpeellisuus

Yleiseksi huomioksi jää se, että sekä suomalaisten että suomea opiskelevien strategiset ratkaisut, esim. lausemodusten valinta, ovat hyvin samantapaisia. Erot ovat lähinnä kvantitatiivisia. Ei-syntyperäiset pyrkivät lieventämään pyyntöjen impositiivisuutta huomattavan runsassanaisesti (vrt. Blum-Kulka & Olshain 1986:47). Kohteliaisuusmerkitsimiä, tervehdyksiä, puhutteluja, esisekvenssejä ja perusteluja on enemmän kuin suomalaisilla.

Mihin sitten tällaista tietoa tarvitaan? Eikö suomen kielen morfologian monimuotoisuus ole jo riittävä haaste suomea vieraana kielenä opettavalle? Pragmaattiset havainnot eivät kuitenkaan ole irrallisia, vaan niitä voidaan hyödyntää perinteisempien kuvaustapojen rinnalla. Ne kertovat esim. kysymyslauseen suhteellisesta tärkeydestä imperatiiviin verrattuna. Niiden perusteella voi puolustella ratkaisua, jonka mukaan konditionaali ja modaaliverbit opetetaan varsin varhaisessa vaiheessa jne.

Tietysti saadulla tiedolla on merkitystä myös "an sich". Kielten välistä vertailua varten tarvitaan havaintoja mm. kohteliaisuusprinsiipin toteutumisesta. Kohteliaisuudesta puhuttaessa on aina muistettava äidin- ja kohdekielen erilainen lähtötaso. Lausuma arvioidaan epäkohteliaaksi hyvin kielikohtaisesti samoin kuin tilanteet, joissa kohteliaisuus on välttämätöntä. Englantilainen pubin pitäjä voi perustellusti kieltäytyä kuulemasta *yksi olut*-tyyppistä elliptistä käskyä, mutta suomessa se on hyvin tavallinen.

Ei-syntyperäisellä on ristinään ulkomaalaisuutensa. Hän ei voi luottaa yhteisen maaperän olemassaoloon vaan joutuu rakentamaan konsensusta varoen. Tällöin käyttäytymiseen helposti tulee hyperkorrekteja piirteitä, jotka sinänsä eivät tietysti vaaranna yhdessäoloa. Kielenoppijan itsetuntoa ei kuitenkaan lisää, jos hänen suhtaudutaan huvittuneesti. Toisaalta liika "suomalaisuuskin" häiritsee, koska ulkomaalaisten oletetaan olevan suomalaisia kohteliaampia. Tällaisessa ristivedossa on vaikea olla!

Suomeen jäävän pitäisikin saada riittävästi tietoa suomalaisesta normista. Kun kyseessä on natiivin ja ei-natiivin välinen kommunikaatio, systeemien

poikkeavuudet olisi selvitettävä. Myös välikielivaiheen ongelmien kartoittaminen olisi ensiarvoisen tärkeää. Jotta tilanteittainen variaatio tunnistettaisiin, oppimateriaalin dialogeja laadittaessa pitäisi muistaa todellisuus: ihmiset epäröivät, tuottavat lipsahduksia, ovat epäselviä, vähemmän ja enemmän muodollisia. Rohkeasti olisi ulkomaalaisellekin opetettava: älä ole liian kohtelias!

Lähteet

- Blum-Kulka, S. 1987. Indirectness and politeness in requests: Same or different? *Journal of Pragmatics* 11, 131 - 146.
- Blum-Kulka, S. & J. House & G. Kasper (eds.) 1989. Investigating Cross-Cultural Pragmatics: An Introductory Overview. In *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, 1-34.
- Blum-Kulka, S. & E. Olshtain 1986. Too many words: Length of utterance and pragmatic failure. *Studies in Second Language Acquisition* 8, 47-61.
- Brown, P. & S. Levinson 1990 (1987)⁶. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, T.A. 1981. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. Janua Linguarum, Series Maior 101. The Hague: Mouton.
- Gass, S. & C. Madden & D. Preston & L. Selinker (eds.) 1989. *Variation in Second Language Acquisition*. Volume 1: Discourse and Pragmatics. Clevedon: Multilingual Matters.
- Hill, B. & S. Ide & S. Ikuta & A. Kawasaki & T. Ogino 1986. Universals of linguistic politeness. *Journal of Pragmatics* 10, 347-371.
- Johnson-Laird, P.N. & P.C. Wason (eds.) 1977. *Thinking. Reading in Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kasper, G. 1989. Variation in interlanguage speech act realisation. In Gass, S. et al. (eds.), 37-58.
- Leech, G. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Vols. 1. and 2. Cambridge: Cambridge University Press.

⁶ Jälkimmäinen vuosiluku on ensimmäisen painoksen ilmestymisvuosi. Tässä artikkelissa viitataan viimeisimpään painokseen.

- Nyysönen, H. & L. Kuure & E. Kärkkäinen & P. Raudaskoski (eds.) 1990. *Proceedings from the 2nd Finnish Seminar on Discourse Analysis, September 27-28, 1988*. Oulu: Publications of the Department of English 9, University of Oulu.
- Rosch, E. 1977. Classification of real-world objects: Origins and representations in cognition. In Johnson-Laird, P.N. & P.C. Wason (eds.), 212-222.
- Weizman, E. 1989. Requestive Hints. In Blum-Kulka, S. & House, J. & G. Kasper (eds.), 71-95.